

Проф. др РАДОВАН РАДОЊИЋ

ЈУГОСЛАВИЈА – НЕОСТВАРЉИВИ ПРОЈЕКАТ

Пројекат заједничке државе Јужних Словена темељи се на идеји старој више од сто педесет година. Његово "тестирање" траје осамдесет година, и то у свим "стандардним" друштвеним контекстима новијег доба (у капитализму, у социјализму, као монархије, као републике, као унитарног, као федералног, на принципима уважавања националног, вјерског и културног плурализма, кроз уклон једновјерју и етничкој "чистоти"). Но, без резултата који би потврдили његов смисао и валидност. Штавише, сви покушаји укрепљења заједничке државе Јужних Словена, након краткотрајних почетних успјеха, производили су проблеме веће од оних које је требало да санирају. Прва два таква покушаја завршила су међусобним крвавим обрачунима оних које је требало да уједине, а ни трећи, према многим индицијама, не обећава нешто много боље.

Откуд такав усуд тог пројекта? Зашто тако дуги, неријетко одишта велики напори да се он оживотвори не дају очекиване резултате? Ради ли се о фаталистички урођеној мањкавости самог пројекта, или неухватљиво "лукавство историје", неким својим бизарним стицајима околности, сво вријеме уротнички ради против њега? Руше ли тај пројекат еманати константних дејстава неумних спољних сила, чијим опскурним плановима смета чак и помисао на јужнословенско државно (и било које друго) заједништво, или су у питању неки други, извана мање условљени, објективни разлози? Постоји ли уопште амбијент у коме тај пројекат може да успије? Да ли би, можда, нешто требало мијењати у самом том пројекту, и шта? Да ли би тај пројект, након промјена које би га учиниле остварљивим, задржао ранији карактер, или би се претворио у нешто друго? *Да ли је Југославија, као држава, уопште могућа?*

Циљ овог текста је да укаже на елементе и моменте који би могли бити од значаја за давање одговора на поменута питања. С обзиром на то да ниједан државни пројекат сам за себе није ни добар ни лош, већ је то у односу на дату друштвену стварност, тај задатак, може бити остварен само под условом: прво, да се реално прикажу конкретне прилике у којима су вршене или се врше пробе са заједничком државом, те начини на које је то чињено или се чини; друго, да историјско разумијевање посматране материје, утемељено на фактима, буде претпостављено сваком спекулативизму, предрасудама и мистификацијама. Ради тога ће у изради овог текста бити примијењен методолошко–теоријски поступак, утемељен на строгом поштовању класичног публицистичког (Филбијевог) правила, које гласи: "Установите чврсто ваше чињенице и онда извуците из њих закључке који произлазе, без обзира какви они били".

*
* *

Идеја на којој се темељи пројекат заједничке државе Јужних Словена припада групацији општееманципаторских погледа у будућност, зачетих у духовној клими просвјетитељства, а глобално политички и етички промовисаних у грађанским револуцијама. Зато она, попут свих тадашњих антиципација бољег и праведнијег свијета, снажно потенцира национално буђење и отпор страном доминацији. Њено бунтовништво и превратништво увелико се подудара са неким елементарним животним интересима и циљевима мањих народа, и прихватљиво је за све оне који чезну за слободом и самосталним развојем. Из тог разлога је многи поздрављају и, на свој начин, отворено подржавају. Једни је сматрају неминовном посљедицом друштвених промјена, које су, на фону захтјева и потреба новог начина производње, отвориле пут националним идентификацијама и интеграцијама. За друге је та идеја еманат сазреле потребе да се Јужни Словени ослободе феудалне прошлости (и расцјепканости) и уједињени, као респектибилан балкански и европски чинилац, пођу у сусрет новом добу. Трећи је идентификују као посве логичну, чак и једино могућу оријентацију јужнословенских земаља у турбулентним европским политичким прегруписавањима, изазваним распадом великих царевина, крајем прошлог и почетком овог вијека, која води њиховом дефинитивном ослобођењу и осамостаљењу. Четврти јој егзалтирано кличу као наговјештају "скорог васкрса" њихових "стarih царстава и господарстава", или макар стварања "заједничког огњишта", око којег "вазда има мјеста за све."

Спонтана безрезервна подршка идеји уједињења јужнословенских народа функционише, међутим, само, и једино, на нивоу почетне глобалне процјене њених полидорских својстава. Свако потпуније мани-

фестовање њене стварне природе чини је мање универзалном и цјелисходном. Штавише, показује се да је њена прихватљивост обрнуто пропорционална степену конкретизације. Разлози за то налазе се у самој идеји, тачније у начину на који је, и фактичким интересима из којих је, настала. Ни кошуљица у којој се рађа, ни колијевка у којој се њише, не кореспондирају с аксиомом, да су прагматични интереси, а не романтизми, или сила и принуда, оно што фактички ствара и одржава заједништва. Умјесто тог логоса, идеја јужнословенског заједништва баштини филозофију *ослободити се вазалства да би се владало*. Национална еманципација, како је она интерпретира, не одражава грађански концепт нације, као заједнице људи који уживају иста она права и слободе и покоравају се истим законима, већ се исцрпљује у захтјеву за очувањем "сопственог духовног јединства" на темељу етничке и политичке хомогенизације и "дефинитивне заштите" од било којих, и било чијих, угрожавајућих спољних утицаја. Она нити примарно извире из природно нараслих економских, социјалних, културних и других потреба, нити је овима окренута. Уколико се, евентуално, и бави неким културним (језичким) питањима, чини то узгредно, површно и готово искључиво ради рјешавања еминентно политичких проблема. Зато се у њеном проблематизовању не иде даље од претпоставке, да заједничко (словенско) поријекло, исти језички коријени и блискост култура и обичаја, чине довољну основу за остваривање једне прогресивне визије. Не схватају се довољно, и не уважавају, објективно постојеће разлике између појединих јужнословенских народа у нивоу и карактеру свеколике њихове (не)развијености, па отуда, неизбјежно, и у поимању и могућем прихватању одређених облика и садржаја интеграције. Не одређује се ниво до којег се заједништво сматра прихватљивим, у смислу да се избјегне свако гушење националних, регионалних и других особености и њихових специфичних динамика. Не одређује се ни степен пожељне флексибилности тог заједништва према "ударима" различитих интереса, којим би се сачувало опште и заштитило појединачно. Идеја заједништва се ни не посматра из угла изразите економске поларизованости јужнословенског "сјевера" и "југа", односно његовог културно и идеолошки екстремно несагласног "истока" и "запада". Не изводи се, дакле, биланс сличности и разлика јужнословенских земаља, који би реално одразио све оно што их зближава и упућује једне на друге, али и маркирао оне њихове посебности које се не могу супституисати никаквим вишком емоција. Умјесто да се тежи реалним спознајама стварних могућности, да се затечени амбијент мијења сагласно општеприхваћеним конституционалним и институционалним принципима и захтјевима модерног доба, и даље се преферира волунтаризам и призива митоманија. Умјесто да се трага за формама и садржајима који би нову вишеструко сложену заједницу чинили другачијом од пропадајућих царстава из чијих се (от-

цијепљених) дјелова она ствара, остаје се на нивоу фаталистички упрошћених схватања: да се судбина народа и државе рјешава искључиво у политичкој сфери; да се, с мало више добре воље, на свакој друштвеној подлози може створити било који тип заједништва; да је цјелисходна, и прихватљива, само она друштвена организација, у којој је модел државе претпостављен социјалној правди и демократским правима и слободама грађана, а не обрнуто. Чак се ни то олако редуковање питања заједништва на само једну његову димензију не врши јасно и консеквентно. И ту се остаје на пола пута, у смислу да се не иде даље од претпоставке, да је државно уједињење, у принципу, пожељно и да се од њега може имати само користи. Не одређује се тзв. унутрашњи распон могућих (дозвољивих и подношљивих) својстава заједничке државе (у смислу прецизирања да ако су сви њени дјелови једнако унутра те заједнице, какав је њихов однос према правима и обавезама у њој, зависно од њихове моћи, величине, утицаја и доприноса – материјалних и других). Нема ни озбиљних покушаја да се изврши фактичко пондерисање заједничких интереса и саобразно овоме утврди квантум појединачних права и дужности. Не установљују се правила успостављања и одржавања равнотеже између многих конкурентских захтјева официјелних конституената заједничке државе. Не респектује се чињеница, да су заједништва ентитета са дугом државотворном, културном, етничком и етичком традицијом веома осјетљива на сваку мајоризацију и, више или мање, резистентна према политичкој филозофији "виших" циљева. Умјесто да је заснована на тим правилима и принципима, захтјевима и садржајима, југословенска идеја у готово сваком тренутку изражава вољу и опредјељења, циљеве и интересе, својих актуелних интерпретатора. И најчешће служи као формална легитимација, с којом, и у име које, једни, по закону јачега, легално остварују своје интересе на рачун других.

Да ће инструментализација ујединитељских идеја на јужнословенским просторима тећи у том смјеру, наговјештавају двојица црногорских владика, већ у другој половини XVIII вијека. Смјерни прваци просторно мале државе, крајње ограничених моћи, не успијевају да одоле искушењу, да племените замисли о ослобађању и уједињењу балканских хришћана искористе за остваривање неких својих, макар и рудименталних пијемонистичких циљева и интереса. Владика Василије увјерава (1756) руског канцелара Воронцова, да ће Црна Гора – остане ли слободна (од турског ропства) – бити онај државни нуклеус, око кога ће се сјединити сви балкански хришћани. И Владика Петар I тражи од Русије (1799) да подржи његову идеју проширења Црне Горе на "славено-српске" крајеве у граничним подручјима Турске и Аустрије, и тако допринесе рјешавању њихових круцијалних проблема. На тим задацима развија се, великим дијелом, политичка филозофија Владике Петра II. Његошево "ослободилачко српство", срчанато на подсти-

цање борбеног духа код сусједних народа, ради васпостављања давно изгубљеног хришћанског царства, није циљно директно повезано са црногорским државним програмом, али га битно детерминише. Високоумни Владика, коме се приписује да је први изговорио ријеч "југословенство", упорно истрајава на синтагми "српска вјера". Чини то у вријеме када други, укључујући и Вука Караџића, снажно инклинирају секуларизацији националне идеологије, и тиме веома доприноси рађању феномена тзв. двоструког идентитета Црногораца. Посљедице те двострукости су, такође, двоструке: на једној страни настаје пометња и застој у формирању аутентичног црногорског националног и државног бића, а на другој се јавља "јак разлог" за практиковање великодржавних пројеката (црногорских и других). Ово друго се нарочито манифестује у политичкој филозофији и стратегији потоњег црногорског владара из династије Петровића. Чак толико да овај не успева да сасвим проникне у бит свог времена, његове законитости и преференцијале, и реално процијени учинке и импликације својих војничких побједа, односно територијалног проширења и међународног признања државе на чијем је челу. Напротив, амбиције краља Николе сежу много даље од тих по себи оптималних домета, и иду чак до "освете Косова" и запосиједања српског трона. Господар то признаје, па каже: "Једна жеља превлађиваше све друге: да ми је цијело прикупљено српство загрлити, да ми је све његове непријатеље скршити." Он се те амбиције не одриче ни онда када се, у споразуму са књазом Михаилом, обавезује да ће "за случај сједињења народа српског" напустити пријесто у корист династије Обреновића. Јер, како пише (његов секретар) војвода Симо Поповић, краљ Никола тај споразум не склапа "са одлучношћу да га и одржи, већ једино у цијели, да му послужи вишој популарности". Црногорски Краљ ту оптику мијења тек онда када је изгубио игру са српским династима. Његово тестаментално одређење за равноправну државну заједницу јужнословенских народа долази одвећ касно – и за њега, и за Црну Гору. Па и тада његови сљедбеници сматрају да Црна Гора треба да уђе у заједничку државу као Велика, тј. под условом да јој се врати одузети суверенитет и дозволи да своју територију прошири на Скадар и дио Херцеговине до Мостара.

Црногорски пијемонтистички дискурс је исувише ефемеран и неувјерљив да би издржао ривалство других, већих и утицајнијих претендата на водећу улогу у интерпретирању и имплементирању идеје јужнословенског државног заједништва. То се нарочито односи на (велико)српски интегрализам, с једне стране, и ништа мање амбициозни ексклузивизам јужнословенских земаља (које су биле) под аустроугарском влашћу, с друге стране. Међусобно опречни интереси и пројекти баштиника ових двају уклона увелико детерминишу укупна друштвена збивања на Балкану, од средине прошлог вијека наовамо. Сјен-

ка тог ривалства од самог почетка не само да наткриљава већ и битно опредељује све што се, и како се, дешава у вези са операционализацијом идеје јужнословенског државног заједништва. Ништа изван те контроверзе, ма колико да је важно, не може да доспије у центар интересовања и има неки утицај.

У Србији се идеја националног ослобођења и уједињења јужнословенских народа одувијек схвата и прихвата као прилика да се поврати стара српска слава и држава. Империјална опсесија да се, милом или силом, оствари трајна територијална и етничка доминација подједнако се исказује у објема актуелним варијантама: оној која оптира проширење граница Србије на подручја гдје живе Срби, или су тамо већинско становништво, као и оној која подразумева укључивање у заједничку државу под српском влашћу Хрвата и Словенаца. Еклатантан примјер друге варијанте је *Начертаније* (1844). У њему се намјера Србије да "на себе узме" дужност покровитеља свих Словена у Босни, Херцеговини, Црној Гори, Сјеверној Албанији, Хрватској, Далмацији и "разуме се" Срему, Банату и Бачкој, објашњава њеним "светим правом историческим". Начертанијевску идеју о Србији као "центруму Јужних словена" који (преко Скадра и Улциња) излази на море, слиједи и тзв. *Нишка изјава* Владе Краљевине Србије, од 7. децембра 1914. године. Тај документ само потврђује становиште српског министра спољних послова, Николе Пашића, "да од Србије треба створити једну јаку југозападну словенску државу, у коју ће ући сви Срби, сви Хрвати и сви Словенци". Тиме је хегемонија и официјелно уграђена у српски спољнополитички програм. Крајњи циљ тог програма није уједињење ослобођених јужнословенских земаља са Србијом и Црном Гором, већ њихово безусловно присаједињење Србији. На томе, како инсистирају чланови организације "Уједињење или смрт", ваља радити "свим средствима, укључујући и насилна." Тактички узмак од тог циља, поводом усвајања *Крфске декларације* (1917), привремен је. Обилато користећи своје припадништво побједничкој коалицији у нетом завршеном свјетском рату, Србија успијева да релативно лако присаједини Војводину, анектира Црну Гору и "довољно" се "приближи" Босни и Херцеговини. То јој доноси потребни политички капацитет да и осталима, без већих тешкоћа, наметне свој концепт уједињења и уређења заједничке државе. Акт уједињења, од 1. децембра 1918, промовише монархијски облик владавине, са српским династом на челу.

Јужнословенске земље, које се отимају из аустроугарског загрљаја, прихватају, за тренутак, српску формулу уједињења, иако ова одступа од свих ранијих заједничких пројеката. Не чине то из увјерења да је та формула добра, већ зато што их околности на то присиљавају. Одлука Народног вијећа (24. новембра 1918. године) о "доношењу уједињења државе Словенаца, Хрвата и Срба", будући изнуђена унутрашњим тензијама и страхом од спољне (италијанске) инвазије,

не подразумејева, безусловно, да се претходно расправи већ тада веома контроверзно питање облика будуће државе. Не инсистира се ни на процедури и садржини чина уједињења, која је само 15 дана раније прецизно договорена тзв. *Женевском декларацијом*, и која предвиђа неку врсту дуалистичке државе (или барем власти у њој). Кооперативност Народног вијећа, дакако, не значи да се његови актери одричу сопствене визије јужнословенског државног заједништва. И хрватска идеја народног препорода од почетка има шире политичко значење. И хрватска визија "нове стварности", иницирана Драшковићевом *Дисертацијом* (1832), надилази захтјев за очувањем националног бића, што се, према програму Југословенског одбора, могло постићи формирањем "самосталне и суверене државе Јужних Словена", која "неће имати никакву везу са Хабсбуршком Монархијом." И хрватски стратежи, инспирисани идејом "Велике Илирије" (једнако оне која би се простирала од Јадранског мора до Дрине, као и оне која, према Драшковићевим пројекцијама, из 1838. године, обухвата чак и дјелове Албаније и Бугарске), теже државном заједништву у коме ће они имати доминантни утицај. Насупрот српским националним идеолозима, који сматрају да је Босна "средишња српска земља" (Ј. Цвијић), хрватски национални идеолози тврде да постоји "живо хрватско право" на тај простор (С. Радић). И хрватски идеолози, попут српских, своје право на Босну (и Херцеговину) темеље на идеји "истог етничког бића". С тим што ови потоњи могућност остваривања тог "права" не везују за државотворство и "славом овјенчано оружје", већ за "историјско припадање" оном дијелу свијета који, захваљујући својој економској и културној супериорности у односу на окружење, генерира готово цјелокупан европски развој и прогрес. И увјерени су, дакако, да њихов буржоазирани западноевропски дрил и ту, као и у свему другоме, има све предности над цинцарско-сељачким визијама и логикама будућих нових судржављана.

Дубока сукобљеност циљева и интереса јужнословенског зближавања официјелно се прикрива фамом о великом историјском смислу тог чина. Суштину и садржину те фаме, нарочито (и једнако) присутне у свим покушајима стварања заједничке државе, парадигматички илуструје Стојан Рибарац (министар трговине и индустрије у првој заједничкој влади), када (1919) каже: "Један од највећих добитака нашег јединства лежи у томе, што је створена велика економска цјелина способна за самосталан живот, која не само омогућава политичку независност, већ даје маха највишем културном развоју..." Супстанцијално ткиво заједничке државе, међутим, ни у једном од покушаја њеног стварања, не чини подлогу на којој се таква очекивања могу испунити. Премисе на којима та држава настаје немају у себи довољно елемената и садржаја произведених "финим ткањем" економских, социјалних, културних и других релевантних друштвених процеса. Нити је

она преференцијално окренута тим процесима, нити директно и одлучује зависи од њихових дејстава и потреба. То што се она и њима бави не мијења њену природу и не чини је мање Прокрустовом постелој једног смисла и једне функције. Зато она није ни "социјална", ни "национална", ни "солидаристичка", ни "опште добро", ни "морална сила", ни "интегративна снага", ни "заштитна уговорна установа", ни "апсолутно коначна самосврха у којој слобода долази до свог највишег права" (Хегел). Она највише личи на Макијавелијево "пустоловно војно предузеће", јер је и у њој употреба војске политички *ultima ratio* у свакој сложеној ситуацији. Ипак, не досеже до другог важног Фирентичевог захтјева, а то је да се искаже као облик и оквир у коме се "уједначавају егоизми настали из појединачних интереса." Са антиномијама чији је израз и потреба, та држава се, попут Августинове "земаљске државе", најбоље може схватити у контексту замисли о паду, као творевина гријеха и оличење порока и зла. Она предано врши само оно ради чега је створена: прилежно сервисира дјеловање политичких елита у "сређивању стања" створеног било њиховим међусобним сукобима, било иним расколима и ратовима. Постављена на тој трошној и ефемерној основи, она функционише зависно од интерног односа моћи оних који су је створили, онако како њима одговара и док њима одговара. Било који разлаз њених твораца, односно било која њихова процјена да сами, или користећи друга средства, могу постићи више, значи њен крај. Увијек такав, да и посљедњи чин буде у функцији њеног првог (источног) гријеха. Правило такве мрвљивости њеног мита потврђује искуство обију претходних заједничких држава, а савим функционише и у актуелној "двочланој федерацији".

*

Генуина конфликтност такве државе манифестује се већ у првим данима њеног првог бивствовања. На тзв. бијели терор, који "уједињеној" Црној Гори доноси прво право ропство у њеној историји, понижена "Српска Спарта" одговара ослободилачким устанком. Позиција осталих области у заједничкој држави постаје тежом од оне прије уједињења. Незадовољни су и њени главни промотори. Срби су увјерени да процес уједињавања тече одвећ споро, да "наш народ још живи у похабаној законодавној одјећи са пуно шарених закрпа, у беспримјерно административном хаосу, под девет законодавстава и једанаест разних администрација" те да, стога, треба да створи државу која ће бити "једно" и "личити бар нешто на Србију" (С. Протић, 1921). Хрватска страна, пак, истиче да централизам, санкционисан Уставом из 1921, чини "племенске спорове" заостренијим "него икада под Аустро–Угарском" (А. Трумбић), те да не треба заборавити "да је овакав централизам имала Аустрија, и да је она пропала, премда је имала узорну

стогодишњу управу и војску" (М. Дринковић). Српско–хрватско ривалство прераста у неслогу, која све више пријети неизбјежним фаталним посљедицама. Власт на те изазове одговара новим стегама и самовољама. Уредба о подјели земље на области, из априла 1922, има за циљ да се рушењем дотадашњих граница "историјских покрајина" створе услови за даље јачање централизма. Из истих разлога се спријечава сваки значајнији утицај политичких партија на евентуалну стабилизацију политичког система. Владе у заједничкој држави не демионирају услед изборних пораза или отвореног изгласавања неповјерења у парламенту, већ на основу одлука у двору (кризу чак 21 до 23 владе, које су постојале од 1918. до 1929. године, изазвао је Краљ Александар). Монархистичка диктатура, успостављена државним ударом (1929), сасијеца и посљедње коријене тек зачете грађанске демократије, забрањује рад политичких странака, распушта Скупштину и укида парламентаризам, који је "постао сметња за сваки плодни рад у држави" (Краљ Александар). Нови устав, из септембра 1931. године, мада октроисан с намјером да санира неке од најтежих посљедица "шестојануарске диктатуре" – озакоњује потпуни унитаризам у државној организацији и прокламује постојање само једног народа. Слиједи реакције обрнутог смјера, најприје из Загреба, а онда и са других страна. У *Пунктијацији* хрватске Сељачко–демократске коалиције (1932) се, уз остало, "констатира чињеница", да "србијанска хегемонија, која се већ од почетка наметнула Хрватској и свим нашим земљама с ове стране Саве, Дрине и Дунава, својом неспособношћу помоћу насиља и неморалних метода, држећи у својој руци сву државну власт, дјелује деструктивно, уништавајући моралне вриједности, све наше напредне установе и тековине, материјалну имовину народа, па и његов духовни мир." *Пунктијација* излаз из таквог стања види у "новом уређењу државне заједнице", која ће бити "асоцијација" (удружење) интереса, заснована на слободној вољи њених чланова", у којој ће бити искључена превласт једног или више њених чланова над осталима, и која ће "зајемчити напредак и процват моралног и материјалног живота народа Српскога, народа Хрватскога и народа Словенскога", дакако уз поштовање интереса "инојезичних мањина". Слично реагује и Војводина. Њени радикали констатују (1932), да је Војводина у састав нове државе ушла као привредно, културно и друштвено "богата, срећена, крцато пуна и напредна покрајина", а да је за само десетак година постала "исцеђени лимун, упропашћена, разорена, привредно доведена до просјачког штапа, а национално извређана и потпуно разочарана." Војвођански фронт, у *Новосадској резолуцији* (1932), тражи за ову покрајину "апсолутно исти положај који Хрватска тражи за себе", уз констатацију да ће заједничка држава "бити мирна и за развој способна само у случају ако свака покрајина у оквиру исте и једнаке самоуправе буде на корист заједничке домовине сама одређивала своју судбину и

стајала под управом својих синова." Протести стижу и из Црне Горе. М. Адић, посланик Федералистичке странке, истиче да је Црна Гора вазда "уздизала идеал слободе над свима осталима, па и над заједницом са земљама Јужних Словена", те да, стога, "не прима безусловно заједницу Јужних Словена, него је прима само под условом да у тој заједници буду и она и све остале земље равноправне и слободне." Одговор Београда на те захтјеве је јединствен и јасан: "Срби, Хрвати и Словенци представљају три гране једног истог народа, једне исте нације", којој једино одговара да се "организује као унитарна држава" (Л. Марковић, 1935). Стварање федералне државе, "у таквом облику у каквом је траже извјесна господа", тј. засноване "на садањим историјским покрајинама", значило би распарчавање националног и државног јединства. А то се не смије дозволити. Из свега, на крају, произлази споразум (из августа 1939), којим се, инаугурацијом Бановине Хрватске, даје овој политичко-територијална аутономија. Заједничка држава се и формално дијели на двије интересне сфере, али се тиме не рјешава проблем српско-хрватских односа. Словенија игром језичка на ваги, чешће нагнутог у смјеру изолације Хрватске, доспијева на политичку маргину, али и изван домашаја најјачих удара из епицентра. Остали и даље имају улогу епизодиста.

Политичка "игра без граница" апсорбује готово сву друштвену енергију. И као што у њој нема побједника, ни с њом нема напретка. Ангажованост кључних потенцијала у позиционој игри за политичку (пре)моћ, потискује у други план многа круцијална друштвена питања и проблеме. Закашњело национално буђење супституише се интегралистичким идејама, које у типично вишенационалној земљи само неким признају право на етнички субјективитет, и на чијим се тачкама додире стварају нови проблеми. Југославија и даље остаје неразвијена, аграрна земља, у којој сељаштво (1938) чини 75% укупног становништва, која у најважнијим гранама индустријске производње заостаје за европским земљама и по неколико пута, и чији национални доходак *per capita* (1938) износи 60 US долара. Повећавају се ионако велике разлике у нивоу економске развијености појединих покрајина (Словенија и Војводина, 1938. године, учествују у становништву земље са 15%, једнако као и Босна и Херцеговина, али располажу шест и по пута већим индустријским капацитетима). Државна цјеловитост нема упоришта у потребној економској интеграцији. Штавише, стратегија економског развоја прати логику политичког интегрализма и прилагођава се његовим садржајима. Образовни ниво становништва је изразито низак (школске 1939–1940. године основну школу похађа само 30,1% дјеце коју закон на то обавезује). Рјешење националног питања се не тражи у процесу демократске трансформације укупног друштва, већ у контексту мегаломанских историјских аналогича и намиривања "давнашњих дугова". Тобожње народно јединство, постигнуто интегрални-

стичким експериментом *in vivo*, не уљепшава стварност вишенационалне државе и не умањује, него повећава проблеме који отуда произлазе. Одбрана етничког простора од спољних насртаја не значи и интерну заштиту субјективитета појединих нација. Етноцентристички логос не признаје Црногорцима и Македонцима чак ни статус племена "јединственог народа", док око два милиона припадника тзв. мањинских народа остаје изван сваке "етничке евиденције". Насилна интеграција не ублажава, него још више заоштрава цивилизацијске разлике између дјелова земље, који су већ заплъуснути грађанским кодексом и садржајима живота, и оних простора, на којима опстојава племенштина, односно левантијска духовна структура. Не потврђују се предвиђања да ће ти проблеми бити санирани кретањем чиновника, мјешовитим браковима и колонизацијама. Културна питања су и даље отворена и још више у служби политике. Нити Хрвати заборављају поруку "Зоре Далматинске", из 1838. године, да "кад наш језик буде владати, онда ћемо и ми владати", нити Срби превиђају политичку позадину Вукове језичке реформе и настојања да се суштина националног сведе на питање језичке заједнице. И Срби и Хрвати у *Књижевном договору*, потписаном у Бечу 1850. године, виде прилику за наметање "онима другима" свог културног кода. Не ублажавају се ни вјерски антагонизми (изостаје било каква "хришћанска синтеза", блиска веза православне цркве са државом резултира укидањем седам самосталних митрополија, Синод екскомуницира народне посланике који подржавају конкордат). Унутрашњи партикуларизми, који увелико превазилазе "нарцизме малих разлика", производе неконзистентну спољну политику. Резултати мировних уговора у Сен Жермену (1919), Рапалу (1920) и Риму (1924) знатно су неповољнији (по Хрвате и Словенце) од оних постигнутих тајним *Лондонским уговором* (1915). Избор "главних савезника" (лавира се од идеализоване "француске везе" до санкросантног "њемачког дила") показује дезоријентацију у тражењу "мјеста под сунцем" на међународном плану. Олако приступање разним војним савезима (Мала Антанта, Балкански пакт, Тројни пакт), у функцији "санитарног кордона", односно геостратешког ослоњања туђих великосилских политика, продубљује постојеће подјеле. Логичан исход свега тога је неумољив: заједничку државу, суочену с погромашким налетом осовинских сила (1941), нема ко, а нема ни ради чега, да брани.

Крах прве заједничке државе не значи и крај унитаристичких идеја и великодржавних пројеката на њеном простору. Заједничка држава се распада по линијама распореда окупационих сила, али њена главна политичка подјела еманира из старих, вјештачки димензионираних, грандоманских пројеката, утемељених на етничкој структурираности. Управо онако, како је то (1919) предвидио италијански генерал Бадолњо: Срби чине све да "апсорбују" Хрватску, Хрвати спас од тога виде

у великој Хрватској, Словенци, "с обзиром на посебан језик и различиту културну традицију, подлијежу искушењу сепаратизма". Остали ("оставши без даха" у промовисању својих "независних", "великих" и на друге начине пројектованих и димензионираних националних држава) убрзо доспијевају у орбиту неприкосновене српско-хрватске контроверзе. А ова се, у новонасталим условима, манифестује кроз донекле измијењену идеолошку оптику, другачије (и много јасније) територијалне аспирације и бескрупулозније коришћење свих средстава. Српски идеолози напуштају тезу о "троједном народу", али се не одричу идеологије "снажног југословенства". С тим што ова његова интерпретација (саобразно некадашњим препорукама руске царске дипломатије Николи Пашићу) испољава резерву према "римокатоличком елементу", односно "католичком српству". Хрватски идеолози, истовремено, нуде тезу, да Хрвати "уопште нијесу словенског поријекла", већ "потомци Гота", којима је "словенска идеја вјештачки натурена" (А. Павелић, 1941), те да "Срби нијесу народ него Власи и Каравласи" (Д. Кватерник, 1941). И једни и други, међутим, и даље сматрају да је "неопредијељени" босански живаљ "природни саставни дио" њиховог националног корпуса, и да им то даје право да с њим праве заједничку државу. На тим премисама настала Независна Држава Хрватска, територијално је знатно мања од пројектоване (у врховима Матице Хрватске се, 1939. године, отворено говорило да су Словенија, на западу, и Босна и Херцеговина, Санџак, Косово и Црна Гора, на истоку, хрватске земље). Но, и таква НДХ обухвата Босну и Херцеговину, и тиме дубоко засијеца у "живо српско ткиво". Нови државотворни концепт Београда је, такође, веома амбициозан. Уз то, срачунат је на промптно исправљање ранијих "грешака": давања великих концесија Хрватима на рачун животних интереса српског народа (како се говорило у Српском културном клубу) и уласка у заједничку државу без јасног постављања граница према Хрватској, и то на начин да се ова у сваком тренутку може контролисати или ампутирати. Мољевићев пројекат *Хомогене Србије* (1941), уз Војводину и Црну Гору, обухвата и Босну и Херцеговину, а границу према Хрватској успоставља линијом Карлобаг–Огулин–Карловац–Вировитица. Оба ова, међусобно дубоко супротстављена пројекта, ослањају се на одлучујућу подршку "савезника". Оба свог главног противника препознају не у окупаторским силама, већ у поборницима идеје заједничке државе, која би била под њиховом апсолутном влашћу и контролом. И код оба су изгледи за њихову реализацију обрнуто пропорционални степену етничке и религијске "нечистоте" домицилног простора. Епилог је знан.

*

Другу заједничку државу, у свему битном, прати усуд прве. Њена другачија идеолошка и политичка профилација нема у том погледу неки посебан значај. И "авнојевска" Југославија се, попут "версајске", рађа у околностима, које су битно определијелене тектонским поремећајима на међународној сцени. И она је, номинално, плод увјерења да јужнословенски народи имају "природну потребу" и "реалну могућност" да рат замијене миром, да добросусједство, узајамно уважавање и толеранцију претпоставе подјелама и свађама, да спољним хегемонијама и унутрашњим диктатурама супротставе слободу и равноправност. И она настаје на претпоставци, да се заједнички може боље и више, да је воља њених промотора еманат опште воље и да је политичко јединство гарант сваког успјеха. Ни она не израста, природно и постепено, из уобичајених "припремних" (политичких, социјалних, економских) процеса, који би је чинили универзално цјелисходном и стабилном. И она је еманат својеврсне жестоке "трке с временом", ради предупредивања неких других и другачијих (унутрашњих и спољних) солуција. И њу октроишу воље политичких елита, које "остављају за касније" послове у вези са уобичајеном конститутивном и конституционалном процедуром и инфраструктуром. И на њеном се историјском деску налази ослобађање од спољне доминације (окупације), избављење из посвемашње заосталости, ублажавање енормних регионалних диспаратета и рјешавање проблема међунационалних односа, који су у међувремену ескалирали у неконтролисану конфликтност, са свим обиљежјима расистичког геноцида. И она стратешки преферира интегрализам, чије облике и садржину аутономно одређује и ауторитативно контролише њен неприкосновени политички врх. И иза њене (квази)демократске фасаде доминира само један ум и један интерес. И њена се функција редукује на улогу чувара поретка, који има смисла (и може да опстоји) само дотле док омогућава да се једна политичка воља исказује као својеврсни *voluntas legis*.

Ипак, њен старт је много више обећавајући. Њена уставна основа се показује, не само на први поглед, dostatном за рјешавање проблема међунационалних односа. Федерално уређење, утемељено на становишту да нова заједница не смије постати "доменом било које хегемонистичке клике", враћа, барем формално, југословенским народима њихов раније угрожени (или изгубљени) територијални, политички, национални, вјерски и културни идентитет и суверенитет. Међународни положај земље је углавном стабилан и гарантује сигурност њених граница. Југославија је члан побједничке коалиције у тек завршеном свјетском рату, уговорно је повезана са Совјетским Савезом, суоснивач је Организације уједињених нација и међународно је призната.

На ту нову, прилично идиличну слику, која чак и Драгољуба Јовановића наводи (1945) на помисао "да ова држава има своје историјско оправдање", и да "тако мисле и Совјетски Савез... и наши велики савезници са Запада", надодају се и друге. Полуфеудална земља се у само једној генерацији индустријализује и по том основу ослобађа многих зависности, укључујући и неке стратешког карактера. Југославија, упркос огромним тешкоћама које изазива дугогодишња економска блокада са Истока (која јој је наметнута због сукоба КПЈ са Коминформом), у периоду 1952–1962, има другу по величини стопу раста друштвеног производа у свијету, и убрзано се приближава средње развијеним земљама (са свим што то значи у економском, социјалном и културном статусу њених грађана, те стандарду њиховог живљења). Она прва од свих тзв. социјалистичких земаља излази из орбите стаљинизма и прави искорак ка условима и времену, у којима ће идеја правде, слободе и једнакости бити легално и легитимно практикована на различите начине – без било чијег менторства и без хипотеке идеолошке предједиљености и револуционарности по сваку цијену. Она, не без разлога, следи као значајан, готово незаобилазан фактор у превладавању хладног рата и блоковске биполаризације свијета, заустављању трке у наоружавању и афирмацији политике активне мирољубиве коезистенције народа и држава са различитим друштвеним уређењима, те покрета несврстаних.

Релативно успјешно функционисање нове заједничке државе је, међутим, лимитирано. Објективно, понајвише оним што се субјективно сматра њеном главном предношћу – централистичким устројством.

На централистичком устројству се у другој Југославији инсистира из увјерења да је оно економски цијелиходно и политички нужно (ово потоње и због тога да би се, како Тито каже, "пред свијетом, прије свега пред савезницима, демонстрирало политичко јединство и заједничка воља југословенских народа за ослобођење"). Централистички директивни план и административно управљање показују се у први мах као спојиви са економском модерношћу и веома ефикасни у рјешавању проблема (првобитне) акумулације, коришћења ресурса и алокације средстава. Ипак, централизам се од "универзалне претпоставке" свеколиког друштвеног развоја убрзо претвара у његову кочницу. Њиме се не повећавају, него драстично смањују могућности рјешавања највећег броја круцијалних друштвених питања и проблема. Он не смањује, него повећава регионалне диспаратете, и не ослобађа, него спутава стваралачку иницијативу. Нарочито крупан проблем представља то што су развијени дјелови земље, којима одговарају посве другачији принципи и односи, принуђени да се понашају саобразно захтјевима максималне концентрације и синхронизације, те сталних ванредних мјера и мобилизација, радикализација и рационализација. Тај проблем је утолико већи, што осим регионалне има и националну конотацију, ко-

јом се директно доводи у питање основно начело нове заједничке државе – да нико у њој нема права да било шта намеће другоме, те да свака нација преузима на себе одговорност за своју судбину. Отуда је отпор централизму посве легитиман и стар је колико и он сам.

Антиномија централизам – децентрализација испољава се већ у почетној фази стварања нове заједничке државе. Словеначки делегат (Ј. Авшић) на засједању АВНОЈ–а (1943) поставља "питање језика у нашој војсци", уз образложење да је "у прошлости баш то питање уносило у војску велико незадовољство". Годину дана касније, из Словеније стижу упозорења да би у процесу формирања нове заједничке државе ваљало поштовати "програм што веће либералности према појединим земљама" (Ј. Видмар), да се "не треба бојати националних формалних атрибута" (Б. Кидрич), и да "испрва може бити јединство само у основним начелима" (Ј. Рус). Дискурси ове врсте на почетку нијесу ни толико чести, ни тако снажни, да би зауставили процес централизације и унитаризације, али и такви какви су, потенцирају оне политичке, економске, социјалне и националне динамизме који, по себи, не трпе претјерану екстерну регулативу и контролу. Њима започиње процес тражења равнотеже између централистичко–административног дирижизма и аутономије, бирократске узурпације и демократије. Увјерење да је таква равнотежа могућа, тј. да се она може постићи одговарајућим посредовањем субјективног фактора, прожима чак и Програм СКЈ (који афирмише начело, да ништа што је створено не смије бити схваћено као толико свето "да не би уступило мјесто ономе што је још напредније, још слободније, још људскије"). Стратегија мирења тих антипода битно опредјељује концепт и праксу радничког самоуправљања (1950), уставне промјене (1951), привредну реформу (1964). То мирење не успијева, и поред тога што иза покушаја да до њега дође стоје неоспорни резултати у друштвено–економском развоју земље и њеној међународној афирмацији. Девети конгрес СКЈ (1969) је у том погледу изричит: етатизам се "показао неспособним да рјешава друштвене противурјечности и проблеме ефикасног развитка"; државно–власнички монопол "води економској нерационалности и аутаркичном привредном развоју", а "одсутност демократије затвара живе изворе стваралаштва и прогреса." Проблем је утолико већи, истичу партијски идеолози, што су односи међу републикама оптерећени не само различитим него и објективно противурјечним интересима. "На јединственом тржишту, на примјер" – истиче Е. Кардељ – "није исти положај једне развијене и једне неразвијене републике... Различита је и понекад противурјечна и структура производних снага у различитим републикама, па се зато врло лако догађа да одлуке јединствене политике федерације у ствари неједнако погађају републике и стварају конфликте." Ти се проблеми, упозорава Кардељ, "не могу савладати идеолошким формулама, а још мање државном принудом преко фе-

дерације." Исти принцип важи и за међунационалне односе, чија се сложеност не може супституисати ни социјалистичким патриотизмом и интернационализмом, ни било којом другом наднационалном "шемом". Тим мање, каже Кардељ, што су југословенске нације, "без обзира на међусобне разлике у развијености... постале комплетне модерне нације које не могу а да не траже све неопходне услове за своју пуну и свестрану економску, политичку и културну афирмацију међу другим народима свијета."

Упоредо са тим сазнањима, најчешће и независно од њих, јачају елементи капитал–односа, снаже технократске тенденције, стасају средњи слојеви, јављају се знаци политичког плурализма, продиру идеје о постиндустријском друштву, конвергенцији и крају идеологије. Све то утиче да у концепту реформе федерације акценат први пут буде на децентрализацији. И то код свих, укључујући и Црну Гору, гдје бојазан тзв. анационалне (дотиране) бирократије, да се реформом не оде предалеко (у конфедерализам), не успијева да надјача свијест о потреби већег осамостаљивања републичких политичких и државних органа у обављању њихових послова. Словенија се већ током тзв. цестне афере (1969) легитимише као "веома осјетљива" на унитаризам, централизам и хегемонију, ради чега тражи "чисте рачуне" између република и радикалну редукацију ингеренција федералних органа. Ово тим прије што се, наводно, "у Словенији стварају економске, а у другим републикама политичке инвестиције". Хрватска, такође, сматра да њу постојећи систем односа у федерацији економски угрожава и осиромашује (јер се њена средства енормно преливају другима). Стога тражи: "ликвидацију савезног државног капитала", девизни систем "који ће обезбјеђивати да девизе припадају онима који их зараде" и "нов начин расподеле новца из емисије Народне банке". У том духу се, на конференцији СКХ (1971), дефинише политичка платформа о учешћу Хрватске у "даљем учвршћивању федеративне заједнице", али не посредством интегративне функције савезне државе, већ "преко разних облика сарадње и повезивање СР Хрватске са другим народима и републикама у свим областима друштвеног, привредног и културног живота." За Босну и Херцеговину је важно да јој се дозволи да сама гради своју државност и самостално рјешава питања међунационалних односа на својој територији. Македонија инсистира на уважавању чињенице, да сложена федерална структура "не дозвољава да се све рјешава на линији Београд–Загреб" (К. Глигоров, 1971). У Србији преовладава увјерење, да све што одговара другима, одговара и њој. Положај и величина Србије, и њени потенцијали (материјални и људски), такви су, да она "може да игра сваку игру", и да у свакој варијанти нађе себе и свој интерес. Наравно под условом да је ослобођена туторства савезног врха, односно праксе "да се у Југославији из једног центра, и на исти начин, регулише све" (М. Никезић, 1972). Српски "комунистички либерали" поручују да не цезну за враћањем на стање

"када се сматрало да по дефиницији Србија и Југославија имају исти став", те да нијесу спремни да прихвате солуцију по којој се децентрализација државе надомјешћује централизацијом партијског одлучивања. Истичући да би тако нешто значило "успостављање принудне управе над нацијама", и да "великодржавни централизам не одговара никоме", они преферирају реформу која ће максимално повећати самосталност и одговорност република. Такву реформу, која ће обезбиједити "потпуни суверенитет сваке републике", уз "минималну заједничку оријентацију", треба спровести што прије.

"Парадокс превенције" чини своје: оријентација која изражава суштинске потребе друштва, због неразвијених свих услова, не добија пролаз. Не осјећају је као своју, и не подржавају, многи чији се живот у новој, централистички устројеној заједници, из основа промијенио на боље. Супротстављају јој се протагонисти великонационалних пројеката у Хрватској и Србији. У Хрватској то чине у име права на формирање "неовисне хрватске државе" на "цијелом повјесном и етничком простору", који обухвата и Босну и Херцеговину, дио Црне Горе (Боку), Санџак и дио Војводине. У Србији, пак, сматрају да је "стварање националних држава од република и покрајина... глогов колац српском народу", који чини већину у четири од пет југословенских република у којима живи, и да то даје право Србима "да се окрену себи" и "почну да се боре за свој опасно угрожени национални идентитет." "Превише либерализма" није по вољи ни централним партијским и државним органима. Југославија јесте либералнија, демократскија и хуманија од осталих социјалистичких земаља, чак толико да изазива "надметање симпатија међу љевичарским демократским мислиоцима у Западној Европи" (В. Цимерман). Ипак, није толико другачија од њих, да би дозволила промјене које би довеле у питање њен систем, утемељен на "социјалистичком продукционом односу" (који углавном игнорише логику робне производње, и не осјећа потребу за тржиштем, предузетништвом и слободном конкуренцијом) и "социјалистичкој демократији" (којој су страни вишепартизам, парламентаризам, владавина права и други реликти корпуса грађанских права и слобода). Одбрана тих њених окосница најприје блокира, а потом, за извјесно вријеме, увећало потискује либерално–реформски изазов. Из тог разлога, општа сагласност официјелних структура, да односе у федерацији треба преуредити на основама и принципима "националне еманципације" и "јачања положаја република", не значи и стварни напредак у рјешавању југословенске енигме. Уставна реформа из 1974, упркос промоцији принципа споразумијевања и договарања република, не остварује основни прокламовани циљ. Она не само што не сеже до захтјева "да се омогући сваком народу да располаже оствареним вишком рада, односно да одлучује о условима свог економског, културног и уопште друштвеног живота", већ се претвара у маневар, који донекле дисперзира, али и даље неприкосновеном партијско–др-

жавном монополу, омогућава да иза нове уставне фасаде изгради још шира и чвршћа упоришта своје доминације. Умјесто антиципираног виртуелног "отклона ка конфедерализму", утемељеног на стабилној и функционалној демократији, слиједи нова, још виолентнија спирала ионако драматичних југословенских конфликтности: привредни развој земље се још више успорава, разлике у нивоу развијености појединих њених дјелова се повећавају, а заостајање за европском цивилизацијом у економској ефикасности, политичкој демократији и квалитету живота постаје још очигледније. Жестока политичка спорења разарају и једину "интегративну снагу друштва" – партију. Растварањем тог демијурга унутрашња политика губи своју кохезиону моћ и остаје без елементарне управљачке способности. Латентни конфликти се претварају у отворене антагонизме. Потреба за радикалним реформама већа је него икада раније. И алтернативе су много јасније: или стварна демократизација, "на принципима реформизма и ревизионизма" (М. Касаповић, 1989), која подразумијева и замјену заједничке државе савезом држава (што, у крајњој линији, подржавају и међународни фактори), или "дефинитивно успостављање реда", посредством административног дириџизма "почетне фазе", али под менторством једног новог центра и централизма. Прво, међутим, у јединственој држави више није могуће. И то не само због тога, што ниједна република не жели да се одрекне амбиције, да има свој "заокружени привредни систем", односно "своју жељезару, своју рафинерију и све друге диносаурусе тешке индустрије" (А. Марковић). Реформу, једноставно, нема ко да спроведе, јер се ионако слабашни реформски блок распада већ у првом судару са стихијом "догођеног народа". Након промјена, које су се у међувремену десиле, више није могућа ни друга солуција. Не бар као добровољна и уз пристанак свих конституената заједничке државе (инклинирају јој само Србија и Црна Гора). Не успијева ни сепаратни покушај "мирења" тих двију алтернатива путем стварања интересних сфера и разграничења Србије и Хрватске на рачун (подјеле) Босне и Херцеговине. "Централна република" с правом не пристаје да буде жртвом хрватско–српске нагодбе (из Карађорђева), а ни међународна заједница није наклоњена тезама о немогућности суживота људи различитих вјерских убјеђења, односно пројектима етнички "чистих" држава. "Рат за мир", који из(а) тога слиједи, не потврђује планове његових инспиратора о стварању "новог југословенског поретка", тј. о наметању силом своје изразито антилибертетске и антидемократске солуције. Потврђује, међутим, "слом Југославије као државне идеје" (Б. Петрановић).

*

Трећа Југославија се донекле разликује од претходних двију заједничких држава. Територијално је знатно мања, има само два кон-

ституента, и, умјесто уједињењу и националној равноправности свих Јужних Словена, окренута је духовној обнови и политичкој (ре)афирмацији "јединог јужнословенског народа са државотворном традицијом". У свему осталом, укључујући и назив, иста је као и оне.

Нови *e pluribus unum* дјело је најригиднијег бирократско–статистичког слоја "номенклатуре". Конвертовани ауторитарци, напрасно "инспирисани аутентичном народном вољом" и "поучени старим грешкама", нуде "истинску заједницу слободног и демократског живота" оних јединих, који су "увијек били злостављани и запостављани." Ради се о српском народу, који има право на своју државу и треба да је створи без обавезе да "шлепа друге", и којег дефинитивно треба ослободити комплекса колективне кривице за све што се дешава међу Јужним Словенима, и уопште на Балкану. Тај узвишени циљ, увјерени су његови промотори, може да се оствари комбинацијом социјалне правде и правне државе са рехристијанизацијом на светосавским основама и замјеном анационалног "братства и јединства" аутентичним српским патриотизмом. Ову "нову развојну филозофију" здушно прихватају не само трибалистички индуковани дјелови лумпенских маса већ и највише културне и научне установе Србије и Црне Горе, укључујући универзитете, академије наука, државна гласила. Уз бок овима, али не на споредној позицији, сврстава се Српска православна црква, чији прелати зорно настоје да агресивни српски национализам (који израста на њиховој омиљеној формули: један народ – једна вјера – једна држава) "обогате" клерикализмом, будући је, према учењу њихових идеолога, сваки национализам, па и онај "најстарији у Европи" (српски), "ако је лишен вјере", само "једна аномалија" и "један хладни и несигурни механизам" (Николај Велимировић, 1935).

Директне акције и перманентна политичка мобилизација, међутим, само стварају привид фактичких демократских промјена. У стварности, оне чине заклон иза кога се несметано успоставља и учвршћује нови ауторитаризам. У сјенци "догађања народа", инсценираног са циљем да фарсично трошење акумулиране "негативне енергије" представи као стварну слободу, конституише се нова, наглашено персонализована, цезаристичка структура. Њен политички *credo* је "милом или силом", "институционално и неинституционално". Она сопствену самовољу, арбитрерност и силу сматра јединим критеријумом правде и истине, и највишим дометом у организацији и функционисању модерне власти. Она радо говори о великим историјским обавезама и подухватима, али сав свој учинак своди на домете дневне сврсисходности. Она жестоко критикује колективизам, приписујући му кривицу за "минулих педесет година мрака", али се сама опредјељује за неиндивидуалне идеале и рјешења. Она вербално "преферира" конституционализам, "допушта" плурализам, "уважава" вишепартизам и "поштује" парламентаризам, али фактичке изворе властите моћи лоцира изван институција система, далеко од очију јавности, и ван домаћаја демо-

кратске контроле. Она "одлучно инсистира" на ослобађању друштва сваке узурпације, страха и репресије, али ове користи као главне ослонце сопствене хегемоније. Она идеју "модерне федерације" раби само докле док вјерује и могућност њеног коришћења за "доказивање континуитета" и стицање повољније позиције у "словима сукцесије", да би је, чим она ту (не)одради своје, промптно замијенила концептом "савезне државе" састављене од региона – "територијалних јединица са широком аутономијом, са сопственим органима, значајним надлежностима утврђеним уставом, али без елемената државности" (М. Јовичић). Она недостатак демократског легитимитета компензира освајањима и белицизмом, и већ у првом налету успоставља апсолутну контролу над свим важнијим полугама институционалног механизма, свим облицима власништва и цјелокупним друштвеним капиталом. Тако "редистрибуирана" политичка и економска моћ проширује се на духовну сферу. Говор чињеница замјењује се пропагандним флоскулама, ксенофобичним визијама и фантазмагоријама. У новом реторичком екскурсу иницијатива значи мобилизацију, а различитост диференцијацију. Дијалог узмиче пред биготизмом и екскомуникацијама непоћудних, атавистички нагони се претпостављају разуму, а смисао (и могућност) бивствовања "правовјерних" одређује се према реперима конспиративизма. Духовни дрил, срачунат на сламање воље људи и замјену способности критичког расуђивања идеолошким сљедбеништвом и вјерничком хистеријом, имплицира националну и вјерску хомогенизацију. Српство, светосавље и ћирилица издижу се на ниво врховних добара и јединог показатеља цивилизацијских домета. "Велика национална обнова", у знаку тог "светог тројства", подразумијева превладавање "етничког хаоса" унутар нове заједничке државе (што конкретно значи затирање државотворних клица код свих несрпских или недовољно српских ентитета на њеном простору), али и обухватање границама ове свих простора на којима живе Срби (што директно води у рат за територије).

Успон новог превратничког блока траје колико и офанзива за насилно наметање његовог ултранационалистичког, великодржавног пројекта. С крахом кампање за утврђивање српских етничких граница у Хрватској и Босни и Херцеговини, ствари попримају другачији ток. Показује се да национализам може да буде "захвално средство" у служби неких друштвених група и социјалних слојева приликом освајања власти, или остваривања других "посебних интереса", али не и у рјешавању међунационалних проблема и регулисању међудржавних односа, те да се насилна национална, вјерска или друга интеграција законито враћа као бумеранг свакоме ко покуша да је (из)врши. Чак и убијеђени антимајористи увиђају да је Маркс био сасвим у праву, када је упозоравао да "народ који подјармљује други народ кује властите окове", јер се сила коју употребљава у ту сврху окреће, "на крају кра-

јева против њега самога". И увјеравају се, на сопственом примјеру, да сервисирање те силе завршава економским колапсом и свеколиким другим посрнућима самог сервисера, који, умјесто у "обећану земљу", доспијева у раље једног од најперфиднијих тоталитаризама новијег доба. Преполовљени друштвени производ и национални доходак, дупло смањена индустријска производња и запосленост, четвороструко мање реалне зараде и невиђено погоршање свих услова живота, заједно са изгубљеним ратовима, економским санкцијама и политичком изолацијом, дјелују отрежњујуће и на најзагриженије масовне сљедбенике "великог препорода". Њихова плебисцитарно–популистичка егзалтација почиње да узмиче пред реалнијим и рационалнијим расуђивањима. Једни се, осјећајући се "дубоко повријеђеним и превареним" због "очигледног неизвршења постављених задатака", окрећу против љубљеног вођства, сматрајући га кривим за све и оптужујући га за издају. Други се, суочени с нерјешивим проблемима властите егзистенције, приклањају логици *ubi bene, ibi patria* и журно напуштају мањез јахача апокалипсе. Трећи се, заморени марширањем у ешалонима "небеског народа", одређују за наставак пута извјеснијим и (социјално и економски) чвршћим стазама. Четврти, које су таласи "великог препорода" усмјерили ка уличном бизнису и контејнерима, устају "против свих застава", потврђујући истинитост Гандијевих ријечи, да "за милионе који проводе живот без два obroка дневно једино прихватљив облик у коме се бог усуђује појавити јесте храна." Све ово, наравно, не значи да је превратничко вођство изгубило сваки ослонац и подршку, да је баш у његовом случају изневјерило правило, по коме се један ирационализам често замјењује другим, још горим. "Антибиро-кратска револуција" је, осим огромног броја унесрећених, произвела и магнате сиве економије, и ратне профитере, и масу оних који – расположени према "цијелом свијету" – критикују своје вође, али и даље не виде с ким би друго и којим би другим путем. Ипак, ниједно спекулативно умовање више није у стању да разочарану већину подстакне на нови естатички узлет. Повремени покушаји провјерених идеолога национализма и расизма да то учине неодољиво подсећају на причу о Ибиковим ждраловима.

Сумрак идеја и политичких учинака превратничког покрета уздрмао је до темеља његову централну грађевину – "двочлану федерацију". У улози главног критичара нове заједничке државе нашао се њен једини фактички поборник – Црна Гора. Нимало случајно, будући је посљедње, тек довршено "одмјеравање снага" на просторима бивше заједничке државе управо Црну Гору учинило главним губитником. Једино је Црна Гора од свих бивших југословенских република, из "рата за мир" изашла са битно умањеном (умјесто оснаженом и формално и фактички потврђеном) државношћу и увучена у заједништво, чију једну од легалних "интеграционих компоненти" чини потирање њеног

етничког, духовног и сваког другог идентитета и интегритета. То је било превише чак и за највећи дио оних њених грађана, чија спремност на безгранично жртвовање за идеју заједничке државе никада није долазила у питање. Берђајев је у праву: добро је несагледиво без зла.

Самодеструкција без преседана официјелне Црне Горе (изражена у њеном добровољном потчињавању ингеренцијама шефа друге федералне јединице и, у односу на федералног партнера, несразмјерном преношењу својих овлашћења на "савезне органе"), и исто таква асимилаторска политика Србије (срачуната на то да се, попут вјере и језика, "све учини заједничким"), нијесу умањили историјске, културне, етничке, етичке, психолошке и аксиолошке разлике међу федералним партнерима. *Camera obscura* очигледно није послужила својој сврси: умјесто да убрза процес брисања и посљедње успомене Црногораца и осталих грађана Црне Горе на њихово аутентично национално и државно биће, она је већини њих отворила очи, пробудила њихов успавани *thymos* и увјерила их у право на друго и другачије. Црна Гора не само што није претворена у гетоизирано острво, до којег не допире ниједан цивилизацијски тренд и садржај, богомдано да буде стратешко упориште великодржавне експанзије на ширем обалном подручју, већ је, управо захваљујући свом "невољном саучесништву" у "рату за мир", постала простором на коме се, уз све почетне недоумице, колебања и посртања, рађа једна другачија стварност. То показује не само евидентне разлике у преовлађујућим друштвеним процесима унутар двију федералних јединица, те њихова све жешћа међусобна политичка спорења или, рецимо, најновија испитивања јавног мњења – гдје наспрам 42% испитаника у Србији, који и даље рјешење косовског проблема виде у "исељавању Шиптара" ("Наша борба", 14. III 1998), стоји близу 50% испитаника у Црној Гори, који не желе да остану у "Југославији без алтернатива" ("Побједа", 23. VIII 1998) – већ и многи други индикатори. Не ради се ту ни само, ни првенствено, о евидентном нарастајућем отпору црногорског демократског нуклеуса великосрпској хегемонији и уопште сваком ауторитаризму и деспотизму. У питању је један у многим елементима нови приступ све већег броја грађана Црне Горе, како процјени властитог положаја и интереса тако и оцјени могућих екстерних утицаја на њих. Тај новум не оставља по страни ни наслијеђену патријархалну структуру, ни експандирајуће еманате постиндустријализма. С општим промјенама у систему вриједности, мијења се и поглед на начине остваривања циљева и задовољавање потреба, а другачије се поимају и позиционирају (и то не само у сфери религије и религијског) и све четири тзв. Томасове жеље: *си-џурносїї, узвраћање, њризнавање и ново искусиїво*. Нарасла потреба људи за одговарајућим удјелом у стварању властитог живота, а потом, једнако одговорно, и у управљању друштвом и државом, генери-

ра својеврсни црногорски протестантизам, који се огледа како у узмицању философије живљења од историјске ренте "славних праћедова" пред логиком ововременог угледа и учинка, тако и у напуштању стратегије завађености са свијетом и затворености према сусједима. На тим основама остварена самоактуелизација, подупрта (искуствено потврђеним) увјерењем да се мора (и може) живјети од свог рада и зараде, рађа како самопоштовање и другачији осјећај припадања себи, и оном општељудском, тако и свијест да Црној Гори не одговара ниједан облик ширег повезивања и интеграције, у коме она не може да, саобразно општим тенденцијама и стандардима у свијету, сачува своје државно биће и адекватно заштити интересе својих грађана. Захваљујући томе, Црна Гора не само што се више не мири са (намијењеном јој) позицијом региона ("без елемената државности"!), у држави која не признаје етничке Црногорце, него категорички упозорава, да у свим одлучивањима у заједничкој држави неће, и не треба, да партиципира са "мање од пола".

Црној Гори, заиста, не одговара заједничка држава са Србијом, у којој паритетно учествује само у једном дому савезног парламента, и само у рјешавању врло уског круга тзв. заједничких питања (каква су, на примјер, друштвено уређење, одбрана и спољна политика), док је све друго (од привреде, финансија, културе и информисања, до екологије и спорта) на режиму "односа реалних величина" и интереса које он намеће. Јер то "друго" је у ствари прво и најважније: оно одређује квалитет живота и смисао самог заједништва. Стога је захтјев Црне Горе за "пола у свему" логичан, легитиман и посве оправдан. Тим више, што иницијално није усмјерен против заједничке државе, већ има за циљ да ова "истински заживи" на "једино могућем" принципу. Објективно, међутим, тај захтјев не само што не води било каквом уравниотежењу међусобних односа Црне Горе и Србије него киди и ону једну нит, на којој се још одржава пројекат њихове заједничке државе. Тим својеврсним категоричким императивом је, наиме, срушена и посљедња одбрана илузије о заједничкој држави као вриједности по себи. Захваљујући захтјеву "пола у свему", одједном су, иза размакнутих завјеса, разних манипулација и мистификација, снажно избила у први план четири кардинална момента, од којих сваки на свој начин разоткрива сву апсурдност идеје заједничке државе као такве.

Први моменат односи се на то, да је захтјев Црне Горе за половином свих права у заједничкој држави – ма колико логичан, оправдан и легитиман – фактички неостварљив. И то из два сасвим једноставна и подједнако неотклоњива разлога. Један разлог је везан за чињеницу да не постоји начин (теоријски и практични, политички и етички, методолошки и аксиолошки) којим Црна Гора може да докаже да, са својим многоструко мањим волуменом и потенцијалом, има у заједничкој држави исту позицију и права као и Србија. Конкретно, Црна

Гора не може да докаже: *прво*, да са 6,4 пута мањом територијом, 15,9 пута мањим бројем становника, 17,9 пута мањим друштвеним производом и 19 пута мањим националним дохотком ("Статистички годишњак Југославије", 1997, стр. 19, 64, 128), уноси у заједничку државу једнако као и Србија; *друго*, да је њен толико мањи фактички улог суштински (вриједносно) једнак улогу федералног партнера и да једнако доприноси развоју и напретку заједничке државе; *треће*, да на основу једнаког доприноса свему што заједничка држава јесте, има једнако право у свим пословима одлучивања и управљања овом. Наспрам те стварности не постоји никаква друга, која би – сагласно аристотеловском начелу да о свим стварима није могуће расправљати језиком бројки и са математичком прецизношћу – Црној Гори, ипак, давала право на "пола у свему". Власт се у држави не стиче, и не дијели, пуком вољом за моћи, већ фактичком моћи која стоји иза те воље. То правило није ни најмање осјетљиво на "пјесму муза у светој тами снова" (Шлегел). Оно се не да "кориговати" никаквом епском патетиком и религијском метафизиком, а отпорно је и на покушаје да се, како би Лајбниц рекао, "истина разума" претпостави "истини чињеница". Настојања да се мањак фактичке моћи надомјести вишком таштине и умишљености, односно подсећањима да је заједничка држава ствар свјесног избора, и да је на њу пренесен велики дио свог суверенитета, имају супротне ефекте: још више истичу немоћ Црне Горе да докаже своје право на оно што тражи, и омогућавају другој страни да, без тешкоћа (укључујући и грижу савјести), сасвим легитимно игнорише њен захтјев. Утолико прије, што Црна Гора, будући немоћна да квантификује и увјерљиво образложи своје право на "пола у свему", не може да докаже ни да је неко закида у његовом коришћењу. У том контексту, инсистирање Црне Горе на уважавању њених "уставних права" звучи једнако гротескно као и увјеравање са стране Србије, и "савезног врха", да је у заједничкој држави све постављено на своје мјесто, да у њој свако има шта му припада, и да је она оличење равноправности. Други разлог се односи на чињеницу, да евентуална добробит Црне Горе, због уважавања њеног захтјева за "пола у свему", представља премалу накнаду Србији за пристанак за подјелу власти "по пола" са неким од кога је толико већа и (над)моћнија. Такво самарићанство с њене стране није могуће и не треба га очекивати. Не зато што је Србија мање великодушна од других, или зато што нема разумијевања за Црну Гору и њене потребе. Не ни због тога што у Србији има доста оних који, попут Гарашанина, вјерују да би за Србију "још и велика срећа била када би Црна Гора пропала." Ради се, напосто, о томе да принципи организације и закони функционисања савременог, у свему и на сваки начин компетитивног друштва, не познају и не подносе тако нешто. И у случају Србије, једнако као и у случају

Црне Горе, важи Спинозино правило *omnis determinatio est negatio*.

Дрући моменати односи се на то, да фактичка немогућност установења заједничке државе као равноправне, са подијељеном влашћу и једнаким учешћем федералних партнера у њеном вршењу, уопште није субјективне природе или ствар лоше регулативе. Главни проблем заједничке државе није у томе што њу неко, користећи "правне празнине" и "недограђеност система", свјесно или несвјесно, саботира, дерогира, погрешно води или злоупотребљава (мада има и тога), већ у чињеници да она као таква није могућа. Не извиру, наиме, њене тешкоће и застоји, трауме и ломови, из несрећно констелираних личних својстава, склоности и амбиција актуелних управљача, иако ни тај момент није посве ирелевантан. Кад би то било у питању, проблем би се могао ријешити одговарајућим персоналним (кадровским) промјенама. Тада би теза, да треба мијењати власт, а не државу, имала смисла. Не ради се ни о неким амбијенталним разликама између, наводно, демократске и отворене Црне Горе и ауторитарне и аутаркичне Србије. Разлике те врсте међу њима нијесу велике, ако их уопште има, и премостиве су. Није све зло ни у вишку "српских амбиција", тј. у чињеници да и актуелно руководство Србије, попут безмало свих у њеној историји, заједничку државу не види другачије до као пуки инструмент своје великонационалне, хегемонистичке политике. Једном се десило, па може и да се понови, да у Србији власт имају они који нијесу оптерећени милитантним национализмом и великодржављем. Проблем је, значи и по том основу, у принципу, рјешив. Ни несагласност и недореченост уставноправних аката није Ахилова пета заједничке државе. У тој области се ствари релативно лако мијењају, а када треба, као што је био случај са доношењем Устава СРЈ, и у рекордном року. Највећи, једини прави, објективно нерјешиви проблем је у томе што заједничка држава не може да врши функцију због које је номинално створена. *Не може*, а не неће. А разлог томе је један и јединствен: несравњиве су управо оне величине, и несводљиве на исту мјеру управо оне вриједности, и они интереси њених конституената, које би она као јединствене и заједничке, требало да синтетизује, изражава и санкционише. Разлике између Црне Горе и Србије у тим величинама и тим вриједностима, у њиховом квантитету и квалитету, толике су и такве, да оно што представља нужну мјеру елементарних права и заштите интереса једне од њих, за другу је неподношљив и неприхватљив лимит, и обрнуто. Суштина и импликације тих разлика не могу се преиначити ниједном политичком вољом и никаквом регулативом, односно рационализацијама заједничке државе. Федерализам, у принципу, има смисла, и може да функционише, само тамо гдје територијално диверзификоване вриједности, интереси и воље могу бити тако "ефектно имплементирани у оквиру шире заједнице" (К. Фридрих) да и у њој задржавају равноправну позицију и једнак утицај на одлучивање. Тада тзв. устав-

ноправна регулатива, институционални механизми и политичко посредовање могу да имају извјестан утицај на процес консоцијације и уопште успостављања нових (заједничких) вриједности и интереса. Тамо гдје је фактички однос реалне снаге и моћи конституената такав да се ове не могу ни приближити, а камоли уравнотежити, ниједан уставни оквир, политички процес и друштвени однос не може произвести њихову демократску синтезу на равноправним основама. Једини политички и правни акт који би, макар формално, могао бити у складу са таквом ситуацијом, јесте нека врста хобсовски схваћеног *договора о њодређивању (pactum subjectionis)*, којим би Црна Гора, као (по величини своје територије, демографском потенцијалу и економским капацитетима) многоструко мањи партнер, прихватила да живи од концесија Србије. Фактички, међутим, ни такав акт није могућ, будући Црној Гори заједничка држава одговара само под условом да у њој буде пуноправан и у свему равноправан чинилац. Тај аксиом, а не "игра судбине", налази се у основи чињенице да се Црна Гора и Србија никада нијесу ујединиле (акт анексије Црне Горе, из 1918. године, разумије се, не спада у ту категорију), већ вјековима опстоје као више или мање слободне и самосталне државе, чешће међусобно посвађане, него помирене.

Трећи моменат односи се на то, да је саморазарање и самоуништење прво, најмаркантније и фаталистички неизбјежно својство сваке заједничке државе, у којој није могуће извршити равноправну подјелу власти и управљачких права међу њеним конституентима. Услед непостојања те и такве регулативе, федерални партнери не само да могу, него су принуђени да аутономно, саобразно сопственим критеријумима етичности и "исплативости", одређују како количину и карактер својих циљева и интереса у заједничкој држави тако и начин на који ће ове остваривати. Тако настаје ситуација у којој је заштита интереса једног федералног партнера на рачун другог не само неизбјежна већ и сасвим легитимна. Баланс тако успостављеног легитимитета у међусобним односима федералних партнера чини легитимним и сваки њихов акт против заједничке државе, уколико ова на било који начин смета њиховим самоодређујућим акцијама и амбицијама. Та је закономјерност сасвим евидентна у стварности актуелне "двочлане федерације". Поновљени или повећани притисак мање федералне јединице, да јој се омогући коришћење њених "уставних права", приморава већу на предузимање мјера, које компетитора још више удаљавају од жељеног циља. Штитећи се од хегемоније веће федералне јединице, мања прибјегава стварању "паралелног колосијека" за рјешавање својих проблема, чиме само изазива многобројне нове институционалне и ванституционалне притиске и блокаде. И тако редом. Резултат свега јесте да "савезни органи", персонално компоновани и радно ангажовани по вољи веће федералне јединице, игноришу офици-

јелну Црну Гору и њене легално изабране органе, не налазећи у њима подобног саговорника, односно партнера за било који посао. За узврат, потреба Црне Горе за сарадњом са "савезним органима" објективно је све мања, а субјективно све непожељнија. Заједничка држава, иако још формално није сасвим разбијена, уопште не функционише. "Оно што са хаосом долази, са хаосом и одлази" (Нојман).

Четврти моменат се односи на чињеницу, да Црна Гора и Србија, упркос свему томе, функционишу и као друштвене заједнице и као државе. Штавише, то и једној и другој успијева у мјери у којој поступају сукладно сопственим, а не интересима федералног партнера и "савезним прописима". Тиме се показује не само да ни за једну од њих није прихватљива заједничка држава, која би их иоле спутавала у посве самосталном одлучивању о свим њиховим виталним циљевима и интересима, већ и да им она уопште није потребна. Црна Гора и Србија географски и интересно припадају различитим регијама. Привреде им нијесу комплементарне – у смислу да се оптимално допуњују и да због узајамне сировинске и тржишне зависности, те заједничких инвестиција и производње, не могу једна без друге – нити су једнако окренуте свјетском тржишту и способне да прихвате изазове конкуренције. Сви њихови технички системи, од енергетских до информативних и саобраћајних, функционишу као дио знатно шире инфраструктуре, на темељу међудржавних уговора, подложних ингеренцијама међународног права. Културна и вјерска блискост и, у основи, јединствени језик претежног дијела њихове популације, иако значајни, у принципу не морају да буду, а у конкретном случају и нијесу, априорна и апсолутна детерминанта националног идентитета, који по себи нужно подразумева постојање заједничке државе. Интеракција у тим областима све више поприма космополитски карактер, одлучујуће је условљена универзалном културном динамиком и не резултира увијек интеграцијом, а настали проблеми се не рјешавају принудом, поготово не државном.

Црној Гори, супротно одређеним увјеравањима (и вјеровањима), заједничка држава са Србијом није потребна ни из неких "додатних разлога", посебно не ради одбране њених граница и прехране њеног становништва. На границама Црне Горе не налазе се међусобно закрвљене, и над њом погромашки наднесене велике силе, него земље укључене у систем колективне безбједности и чланице међународних форума и организација, заинтересованих за мир и свестрану међусобну сарадњу народа и држава. Једина два (хипотетичка или стварна) војна сусједа Црне Горе – Србија (до евентуалног приступања "партнерству за мир") и НАТО – не могу бити (ни хипотетички, ни стварно) њени ратни противници: са првим Црна Гора неће да ратује, чак и кад би могла, а са другим не може да ратује, чак и кад би хтјела. Осим тога, еколошкој држави, престижној туристичкој дестинацији и лукратив-

ној бесцаринској зони кудикамо више одговара демилитаризација и међународно гарантована неутралност, него партнерство у било којем војном савезу, које би на њеним приобалним висовима, умјесто ваздушних бања, низало нове фортификацијске објекте, а марине претварало у сидришта маринаца. Не стоји ни тврдња да Црна Гора, државно одвојена од Србије, не може да ријеши проблем исхране свог становништва. Непостојање заједничке државе двају ентитета никако не значи и непостојање могућности за њихову пуну међусобну отвореност, блиску повезаност и узајамност, нормалну и обострану корисну привредну и сваку другу сарадњу, па и трговинску размјену. Уз то, не треба занемарити ни чињеницу, да већина грађана Црне Горе претежан дио својих потреба у исхрани, одијевању и техничкој опреми домаћинства подмирује робама произведеним изван Србије, те да све што Црна Гора увози из Србије, укључујући и култно хљебно жито, плаћа по цијенама које никада нијесу испод европских берзанских.

Србији је заједничка држава са Црном Гором још мање потребна. Црна Гора за Србију није посебно интересантна ни као сировинска база, ни као тржиште. Чак ни традиционални "специјални" разлози за претензије Србије према Црној Гори више немају готово никакву релеванцију. Нова политичка и економска престројавања, једнако унутрашња као и она у окружењу, крајње релативизирају фактор територијалног пространства државе, било са становишта њеног "економског заокружења", било у смислу повећања изгледа за успјешну одбрану и заштиту од спољних војних и других притисака. Систем колективне безбједности, изван којег је тешко опстати, и фактичко присуство формација НАТО пакта на свим њеним границама, осим према Црној Гори, дају фактору војне силе нову, у сваком случају неупоредиво мање значајну димензију. При демократски регулисаним односима са Црном Гором, ни фактор "изласка на море" више нема класичну стратешку конотацију. Ово већ и због тога, што је просторно уређење приобалног појаса, као и начин његовог привредног активирања и саобраћајног и другог коришћења, ствар Црне Горе. Коначно, Србија, преко Црне Горе не може да реализује ни стратешку замисао да сви Срби живе у једној држави. У апсолутном смислу, Срба у Црној Гори има знатно мање него у другим јужнословенским државама које су изван домаћаја те формуле, а и релативно су малобројнији него тамо (9%, по попису из 1991, према 12% у Хрватској и 31,4% у Босни и Херцеговини).

Назначена четири момента, заједно са датим билансом неподударних и несравњивих величина и интереса Црне Горе и Србије – који вишеструко надмашује све оно што би се могло пондерисати као стратешки важно и цијелиходно за обје, и што би као такво ваљало унаприједити и заштити заједничком државом, и сачувати га прије (и независно) од њиховог укључивања у шире (европске) интеграције и уни-

онизације – неодољиво генерирају закључак, да је инсистирање на идеји њиховог државног заједништва не само контрапродуктивно него, у доброј мјери, и фарсично. Ерго, мирно, споразумно напуштање пројекта "двочалне федерације" донијело би њеним конституентима тројаки добитак: ослободили би се вјештачке творевине, која може да се одржава само силом, а производи само проблеме; отклонили би многе препреке и сметње у међусобној комуникацији и створили услове да заиста дође до изражаја оно што их чини блиским и упућеним једног на другог; ступили би на пут самосталног, а то значи и јединог правог и квалитетног, по себе и друге корисног, рјешавања свог државног питања. У противном, слиједи продубљавање кризе, чији крајњи исход може да буде или непријатељски разлаз, са свим последицама које из тога нужно произлазе, или насилна промоција "велике Србије", као централистички устројене, унитарне државе и дефинитивно остварене хегемоније већинског народа. С тим, што би ово друго, ако је више уопште остварљиво, било најгоре за све, укључујући и "државотворни народ". Ово, најприје, због тога што унитаризам, са својственом му вертикалном, хијерархијском и корпоративном структуром, онемогућава сваку хоризонталну, индивидуалистичку дисперзију власти и права управљања, а тиме и сваку слободу и демократију. Затим, због тога што национална држава није сукладна принципима и постулатима савременог техничко–технолошког развоја, будући човјек данашњице, како каже О. Лафонтен, може људски обликовати своју будућност "само и једино у наднационалној сарадњи преко свих граница". Најзад, и због тога што би у земљи, чијих се 38% становника, из неког ваљаног разлога, не уклапа у етичке и политичке, психолошке и културолошке кодове "државотворног народа", таква солуција (како то показује примјер Косова, и не само он) могла да резултира само новим расколима и диобама. Нека трећа, резервна солуција, којом би се истовремено ријешили проблеми међусобних односа федералних партнера и сачувала њихова заједничка држава – није могућа. Њу поготово не нуде идеолошки конструкти, односно рационализација типа "како би све могло да буде другачије", када би се "срушио режим личне власти", "афирмисала владавина права", "нашла боља системска рјешења" или "свако натјерао да ради свој посао". Независно од тога шта иза њих стоји – пука сентименталност, непознавање проблема, волунтаризам или свјесна обмана (јер има и оних којима "двочлана федерација", на разне начине, сасвим одговара) – ти "дискурси" су истрошени. Њима се, за неко вријеме, и до извјесне мјере, могу хранити илузије "мање упућених" и покривати утилитаристичке ујдурме "боље верзираних", али не и рјешавати проблеми државне организације. Не мијења ствар ни то, што из пројекта "двочлане федерације" (као "модерне") и даље стоје два несумњиво значајна чиниоца њене политичке сцене – ЈУЛ, у Србији и "реформисани" ДПС, у Црној Гори – први

увјерен у супериорност свог евроазијског пројекта комуноацизма, а други опсједнут фиксацијом о сопственом демократском капацитету, као иницијалној каписли свеколиког позитивног обрата. Свака од тих централа, на свој начин, вјерује да је власт једина сила која ствара и одржава државу, те да "судбина савезне државе искључиво зависи од даљих потеза на њеном врху" ("Побједа", 17. VIII 1998). Њихово залагање да се "стање на врху" нормализује, и тако "отвори перспектива и земљи и људима", може само да продужи агонију заједничке државе и њен крај учини још трагичнијим. "Деспотизам је" – каже Астолф де Кистан – "најгори онда када се изговара да ради нешто добро, јер он тада својим интенцијама оправдава и најокрутније мјере, па зла која се сматрају љековима, немају граница."

*
* *

Изложена материја, иако крајње селективна и углавном усмјерена на тзв. унутрашњи аспект посматране теме, увјерљиво намеће неколико основних закључака, у којима су директно или индиректно сдржани сви, или барем сви најважнији, елементи и моменти за рјешавање загонетке јужнословенског државног заједништва.

Прво. Карактер југословенске идеје саме, њена суштина и смисао, а не извањске завјере и унутрашња несналажења у њеној имплементацији, разлог је што се ни у једном озбиљнијем тексту током минулих сто педесет година нијесу потврдила њена претпостављена уједињитељска и ослободитељска својства, нити се показало да је она прогресивно дјелатна и примјенљива на дужи рок, и у ширем друштвеном контексту. Та идеја није настала као логични израз, и одраз, демократски развијене свијести, поступно формиране у процесу такве мирне трансформације односног друштвеног простора, која његову интеграцију у цјелини, па и државну, чини природном и неизбјежном. У питању је концепција и оријентација, настала на филозофији уједињења једног (у државном смислу) објективно неуједињивог простора, са циљем да се, промјеном односа моћи друштвених снага, промијени (на боље) његова позиција у односу на окружење. Суштину југословенске идеје чини уједињење остварено на принципу претпостављања једног и јединственог "вишег" циља и интереса свим конкретним циљевима и интересима, који извиру из изузетно великих разлика међу Јужним Словенима, како у нивоу њихове економске и културне развијености и фактичким условима формирања њихове националне свијести и државноправног субјективитета чак и у њиховој припадности различитим духовно–цивилизацијским круговима, односно различитим регионалним цјелинама. Све то посредством хомогенизације, утемељене на потискивању националних митова и предрасуда и приближавању

паралелних (регионалних, племенских, породичних и сличних) историјских свијести, те њиховом "спајању" са "помиреним" политичким, економским и другим "прагматичним" интересима. И све то ради тога да би се створила (просторна, популациона, економска, политичка и војна) критична маса, довољна за успјешно парирање или конкурисање другима. Зато југословенска идеја, иако иницијално племенита и прожета великим идеалистичко–романтичарским заносом и потенцијалом, није мања противурјечна, ограничавајућа и оптерећена разним елементима репресивног и ретроградног од било које "нове визије", настале у окриљу тзв. пандемичних покрета и оријентација. Напротив, и она је, упркос свом декларативном антиасимилаторству, у бити и *анахрона* (посматра актуелну друштвену збиљу претежно из угла историјске прошлости и њених "императива"), и *ошћуђујућа* (своди човјека на вјерника и етника, који умјесто да је окренут сопственим животним циљевима и интересима, беспоговорно слиједи неке друге идеје и идеале), и *монистичка* (издиже "јединствено духовно биће" на ниво круцијалне претпоставке свеколике човјекове еманципације), и *аутиоритаристичка* (неприкосновену власт неизбјежног харизматског вође "помиритеља", "ујединитеља" и "препородитеља", претпоставља свим осталим вољама и правима), и *антиагонистичка* (подразумијева да се право једних – свеједно да ли у име исправљања "историјских неправди" или по основу "урођених вриједности" и "новостечених предности" – остварује на рачун и супротно вољи и интересима других), и *милиитаристичка* (снагу државе мјери количином страха који она својим војним потенцијалима задаје другима, а њену унутрашњу чврстоћу способношћу коришћења истог тог средства у спречавању "провокација" и "субверзивних акција" сопствених грађана), и *експанзионистичка* (подразумијева стварање, тј. проширење "потребног животног простора", односно уједињавање "цјелокупног етничког простора"). И њу, попут панславизма и сличних "еманципативних антиципација", прати фатализам узајамне искључивости циља и средстава, у смислу да јединство коме тежи, као претпоставци слободе и једнакости, може да се успостави једино принудом, и на темељу неслобода и неједнакости.

Друго. Тако компонована југословенска идеја има смисла и рационална је једино онда, када је у функцији стварања ефемерних економских аранжмана, културних покрета или политичких савеза (коалиција), који омогућавају да се једнократним акцијама, покренутим у специфичном (најчешће нередовним или чак инцидентним) околностима, обави неки посао од интереса за већи број етнички сродних или на друге начине блиских националних и државних ентитета. "Практиковање" југословенске идеје дуже но што трају такве ситуације, и њима условљене акције, није у резонанцији са њеним волуменом и контрапродуктивно је. То се нарочито односи на покушај државноправне

имплементације те идеје, са циљем да се заједничком државом приближе, затоме и сабију у колотечину једне стратегије, и једног интереса, све оне многобројне различитости, противурјечности и конфликтности, које плурализам чине јединим природним стањем на јужнословенским просторима. Тај и такав ексклузивистички интегрализам посебно није могућ у условима либерализма, будући да се правно-системске, социјално-економске, психолошке и етичке импликације слободног тржишта, предузетништва и сличних агрегата, не могу регулисати према распореду етничких појасева, ма колико они били стари и препознатљиви. Филозофија конкуренције свих и свега, са својим неумољивим *aut vincere, aut mori*, нема много разумијевања за духовне супституте друге провенијенције, и није склона узмицању пред било којим "вишим разлозима". Ноторна непоћудност према том "ујединитељству" извире и из датог нивоа еманципованости јужнословенских нација. Тим више, што у формирању ових, и цјелокупном њиховом развоју, није прескочена ниједна фаза, није изгубљен ниједан неопходни корак, и није изостао ниједан друштвено-историјски релевантни моменат и садржај, који би их учинио мање самобитним и цјелисходним од осталих развијених нација, па према томе и мање способним да аутономно, без ичијег и икаквог надзора споља или са стране, рјешавају сва своја питања, укључујући и питање државне организације и њеног функционисања. Неуважавање тих чињеница, тј. форсирање интегралистичких солуција њима упркос, својеврсно је насиље над историјом и законито доживљава судбину левијатана, од којих се, формирањем заједничке државе, жели побјећи.

Треће. Резултати свих досадашњих тестирања југословенске идеје недвосмислено показују, да је државно питање у Јужних Словена, као и свугдје у савременом свијету, еминентно демократско питање. Не само због тога што се једно тако крупно питање – у коме се и поводом кога се суоријећу, преплићу, сучељавају и сукобљавају многе воље и интереси – не може квалитетно ријешити никаквом силом и принудом. Не ни због тога што демократија, по природи ствари, подразумева право сваког народа да, уз остало, има и своју државу. Круцијални разлози узајамне условљености тих двију варијабли налази се у чињеници: *прво*, да актуелна реконструкција и реконцептуализација свијета, упркос свеколикој њеној замршености и турбулентности, тече у знаку неопозивог узмака анахроних, аутаркичних и конфликтних алтернатива пред солуцијама утемељеним на увеликом размасовљеним, децентрализованим и дерегулисаним структурама; *друго*, да један од најважнијих постулата плуралистичке глобализације свијета представља тзв. дефанзивни модернизам, којим Р. Купер означава савремене развојне процесе, карактеристичне по томе што одбацују силу у рјешавању конфликта, не показују интерес за територијалним освајањима (осваја се капиталом, технологијом, културом) и готово цјело-

купну гаму међусобних отворености и зависности народа и држава пренесе у надлежност међународних организација и институција, установљених добром вољом, на принципу консензуса и паритета; *ипсе*, да гвоздена логика природне регионалне припадности, техничко–технолошке подијељености простора саобразно пласману капитала и развојним програмима транснационалних компанија, те културно–цивилизацијских афинитета, немилосрдно разара и беспризивно дезавуише друштвене и државне пројекте, примарно утемељене на романтичарским заносима, мистици и испразној симболици; *четврто*, да савременој цивилизацији, која тражи "свестрано покретљиво друштво и стварно развијеног човјека" (Р. Рихта), умјесто великих империјалних заштитника националног бића и тржишта, одговарају мале, флексибилне и ефикасне државе (о чему увјерљиво говори податак да се број држава попео са 72, колико их је било по завршетку II свјетског рата, на 195, колико их је сада учлањено у ОУН); *петто*, да многобројни нови облици и садржаји друштвене мобилности и комуникације, интеракције и интеграције, све више подразумевају државу чије посредовање у друштвеним процесима не спутава демократска права и слободе људи, њихову иницијативу и контролу, већ напротив искључује сваки априоризам, сваку једностраност и сваку репресију. Ти супститути не подразумевају још једну, тј. заједничку државу (као наддржаву или државу држава), него чине превазиђеном, у знатној мјери, и ону аутентичну, изворну државу, као неприкосновени први и "једини прави" оквир и облик испољавања и задовољавања човјекских интереса и потреба. Поготову, ако она није довољно демократска, слободна и отворена, и ако није у стању да функционише саобразно критеријумима и стандардима савремене цивилизације. Друштвеној заједници која хоће да буде слободна и демократска, којој је стало до тога да сви који у њој живе имају иста демократска права и слободе, да нико не смије да трпи ни да ужива предности због поријекла, пола, расе, језика, етничке и културне припадности, социјалног статуса или вјерских и политичких убјеђења – одговара само држава која извире из те и такве њене природе, и спремна је и способна да с њом и за њу живи, штити је и брани. Саобразно томе, демократски трендови, који нешто спорије, али неумитно захватају и Црну Гору и Србију, не само што не крче пут, и не стварају "неопходне услове", за опстанак и "нормално функционисање" њихове заједничке државе, него укидају сваку потребу за њом. Потоњи оружани сукоби на Косову не доводе у питање ту ноторну чињеницу. Тим мање, што иза тих сукоба не стоји никакав екстерни сценарио, коме се, наводно, може парирати једино "здруженим снагама", већ интерни аранжман технолога апсолутне власти, који сасвим добро знају да је рат, како би Токвил рекао, "најсигурније средство да се уништи слобода у новој демократској нацији",

те да је уништење слободе прва и најважнија претпоставка њиховог господства.

Четврто. Неостваривост пројекта заједничке државе Јужних Словена не значи да међу њима не треба, и не може, да постоји било каква веза. Али значи да та веза може да има смисла, и да буде корисна, само под условом: *прво*, да се њоме суштински ништа не конструише и не октроише, не намеће и не подмеће, већ се разумно, у границама које су прихватљиве за све, међусобно приближава и функционално усклађује оно што, као историјски већ формирано и потврђено, егзистира кроз различите друштвене и државне ентитете; *друго*, да у формално–правном смислу не сеже даље, и не тражи више, од добровољног, демократског савеза равноправних, суверених, међународно признатих и у свјетске форуме и организације индивидуално укључених држава, односно њихове царинске уније; *треће*, да ступање у тај савез држава, односно царинску унију, ни формално ни фактички не лишава те ентитете права да ове напусте без икаквих тешкоћа, кад год оцијене да се у њима, из било ког разлога, не остварују њихови циљеви и интереси, *четврто* да све то буде претпоставка и подстицај, а не препрека, за шире међународне интеграције и укључивање у свјетске развојне токове. Да такви савези и уније нијесу утопистички снови, или ствар неке далеке будућности, показује конкретно европско искуство. Сва подозрења и сујете, непријатна историјска памћења, национални поноси и различити интереси, не спрјечавају Европљане да творе заједницу, у којој сви остају оно што јесу (постојани припадници својих усправљених нација и лојални грађани својих суверених држава), и сви у нечему добијају више него што би могли постићи сами. Нема никаквог разлога да Јужни Словени не чине исто. Јер, у природи је људи да теже добру, да се и раздружују и удружују да би им било боље. Уосталом, не произлази зла коб Јужних Словена, па и Црногораца и Срба, из неподударности многих елемената и момената њиховог друштвеног (националног и државног) бића и битка, већ из одсуства одговарајућег, трезвеног суочавања с том чињеницом. Не настају драматични расколи и крвопролића међу њима због немогућности да се те разлике донекле умање и учине подношљивим, већ због покушаја да се "укину" или силом подведу под неке "опште" или "више" циљеве и интересе. Докле год се то не схвати, докле год "крајња рјешења" буду имала примат над компромисима, а диктати над договорима, они ће, умјесто слободних, демократских и отворених друштава и држава, имати цезаризме. Увијек на "њихов начин" бруталне, и увијек, како би рекао Л. Штраус, као освету за недјела, која је заслужена "онолико колико је праведна заслужена казна."

Prof. Dr. Radovan Radonjić

"YUGOSLAVIA – AN UNFEASIBLE PROJECT"

S u m m a r y

The subject of this paper is the project of joint state of the Southern Slavs, respectively analysis of experiences obtained in course of three former attempts to have such a project implemented. The interest for dealing with this topic came out of the fact that all these attempts, although made in all characteristic social contexts of more recent period, did not produce expected results. Moreover, after the ephemeral initial successes they created even greater problems than those they were supposed to solve.

The objective of the paper is to indicate the moments and elements which might be significant for giving the answer to the questions: Wherefrom is such a destiny of the project? Are there some external obstacles avoiding its revival, or, are these its innate failures? Is Yugoslavia, as a state, possible at all?

The paper is, philosophically, founded on assumption that none state project for itself is neither good or bad, but it has one of these properties in relation to a given social reality. That assumption has imposed the duty to approach the observation of subject issue so that: firstly, the ontology of the very Yugoslav idea will be explained; secondly, concrete circumstances in which the idea of joint state was tested or is being tested, should be realistically presented; thirdly, historical understanding of observed matter, based on facts, will be preferred to every speculation, prejudices and mystification. Therefrom the paper strictly follows classic publicist rule: "Establish your facts firmly and than derive from them the outgoing conclusions, no matter what they are". The results of so performed analysis of subject questions give the elements for the conclusion: *firstly*, that the character of the very Yugoslav idea, not the external obstruction or internal disorientation in its implementation, is the reason that in none more serious test during the past hundred and fifty years there have not been confirmed its assumed united and liberating properties, nor was it demonstrated that it is progressively effective and applicable for a longer term also in wider social context; *secondly*, that Yugoslav idea makes sense and it is rational only than, when it is in function of creation of ephemeral economic arrangements, cultural movements or political alliances, which enable that by single actions, initiated in specific (most frequently irregular or incident) circumstances, some job of interest for a large number of related or in other ways close national or state entities is carried out; *thirdly*, that the state issue in Southern Slavs, as well as everywhere in the contemporary world, is an eminent democratic issue and that integralism, which is implied by Yugoslav idea, does not offer its solution; *fourthly*, that the unfeasibility of the project of their joint state, does not mean that among the Southern Slavs there is no need, and no possibility for existence of any kind of links.

The main idea of the paper is: the evil destiny of the Southern Slavs does not emerge from the disparity of many elements and moments of their social (national and state) being and battle, but from the absence of respective, sober facing with those differences.